

Editorial

Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής σηματοδότησε μια μεγάλη αλλαγή σε σχέση με τα προηγούμενα κοινωνικοοικονομικά συστήματα, στα οποία η πολιτική καταπίεση αποτελούσε τον κυρίαρχο τρόπο με τον οποίο οι άρχουσες τάξεις αποσπούσαν το υπερπροϊόν από τους παραγωγούς. Ενώ στο δουλοκτητικό σύστημα οι σκλάβοι εργάζονταν ολημερίς προς όφελος των κυρίων τους, ακριβώς επειδή ήταν σκλάβοι, και στη φεουδαρχία οι δουλοπάροικοι ήταν υποχρεωμένοι να δώσουν ένα μέρος της σοδειάς τους στον φεουδάρχη ειδάλλως θα τους το έπαιρνε ο στρατός του, στον καπιταλισμό οι εργάτες εμφανίζονται ως ελεύθερα υποκείμενα που συμβάλλονται οικιοθελώς με τους εργοδότες τους. Η ρίζα αυτής της εξέλιξης βρίσκεται στη διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου, την οποία τόσο εύγλωττα έχει περιγράψει ο Μ. Twain στο κλασικό μυθιστόρημα «The Prince and the Pauper» (Ο Πρίγκιπας και ο Φτωχός). Η εν λόγω διαδικασία σήμαινε ότι οι αγρότες της υπαίθρου και οι τεχνίτες της πόλης «απελευθερώθηκαν» βίαια από τα μέσα παραγωγής τους και εξαναγκάστηκαν να αρχίσουν να πωλούν την εργατική τους δύναμη σαν εμπόρευμα για να λάβουν ως πενιχρό αντάλλαγμα τον μισθό τους.

Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής παρήγαγε και έναν νέο τύπο κράτους, ο οποίος είχε ως νομιμοποιητική βάση του την προστασία της τυπικής ισότητας των πολιτών έναντι του νόμου. Η κατοχύρωση της τυπικής ισότητας συνιστούσε, βεβαίως, ένα σημαντικό ιστορικό βήμα σε σχέση με την καταστατική ανισότητα προς όφελος των γαλαζοαίματων μοναρχών και αριστοκρατών. Ωστόσο, πίσω από τις σχέσεις τυπικής ισότητας σε νομικό επίπεδο, αναπτύχθηκαν οι σχέσεις εκμετάλλευσης σε οικονομικό επίπεδο. Αυτήν ακριβώς την εικόνα περιέγραφε ο νεαρός Κ. Marx, όταν τόνιζε ότι η αστική τάξη απελευθέρωσε το κράτος από τη θρησκεία και την οικονομία και το ανύψωσε πάνω από την κοινωνία, δίνοντάς του μια ψεύτικη εικόνα ταξικής ουδετερότητας.

Το «κοινωνικό ζήτημα» προέκυψε στη βάση αυτής της αναντιστοιχίας, καθώς η εργατική τάξη αμφισβήτησε την κοινωνική και πολιτική της υποτέλεια με το κύμα των επαναστάσεων που συνόδευσαν τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Από αυτές ξεχώρισε η ρωσική επανάσταση, η οποία διατράνωσε τον ταξικό της χαρακτήρα ως «Δημοκρατία των Συμβουλίων (Σοβιέτ) των επιτρόπων των εργατών, των στρατιωτών και χωρικών». Λίγο αργότερα, η γερμανική επανάσταση έθεσε τέρμα στη μοναρχία και το Σύνταγμα της Βαϊμάρης, ως αντάλλαγμα για την εγκατάλειψη της προοπτικής εμβάθυνσης της επανάστασης, καθιέρωσε, για πρώτη

φορά στην Ιστορία, μια κοινοβουλευτική δημοκρατία με εκτενή κατάλογο κοινωνικών δικαιωμάτων.

Το καθολικό δικαίωμα ψήφου και η καθιέρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων γενικεύτηκε μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και τον πρωταγωνιστικό ρόλο που είχαν παίξει η εργατική τάξη και οι γυναίκες στα κινήματα της Αντίστασης κατά του φασισμού. Η μεταπολεμική οικονομική ανάπτυξη -η περίοδος των περίφημων *trente glorieuses*- βοήθησε στην εμπέδωση κοινωνικών κατακτήσεων, όπως η πρόσβαση των λαϊκών τάξεων στην παιδεία και στην υγεία.

Ωστόσο, η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού, η έκρηξη της διεθνούς οικονομικής κρίσης το 2007-2008 και οι λοιπές κρίσεις που τη συνόδευσαν (μετανάστευση, πανδημία, πολεμικές συγκρούσεις) σηματοδότησαν μια τεράστια οπισθοδρόμηση του κράτους πρόνοιας και μια διαρκή τάση επιστροφής σε μορφές εκμετάλλευσης και άντλησης απόλυτης υπεραξίας που θυμίζουν τον 19^ο αιώνα ή και παλαιότερες εποχές. Οι αλλεπάλληλες συναφείς καταστάσεις ανάγκης κλιμάκωσαν την εργαλειοποίηση των συνταγματικών κανόνων προς όφελος των αγορών, την οποία είχε ήδη προαγάγει προ πολλού η επικράτηση μιας υπερφιλελεύθερης συνταγματικής ερμηνείας που, με τη βοήθεια του «πολυεπίπεδου συνταγματισμού», είχε συρρικνώσει το δίκαιο σε δικαίωμα, εξοβελίζοντας τα θεμελιώδη καθήκοντα, υποβαθμίζοντας τα κοινωνικά δικαιώματα, προωθώντας την αντίληψη μιας δημοκρατίας χωρίς λαό και υποκαθιστώντας τους πολίτες από τα άτομα και το κράτος από τις αγορές. Την ίδια στιγμή, η προϊούσα υπερενίσχυση φορέων της ιδιωτικής εξουσίας, κάποιοι από τους οποίους, εκμεταλλευόμενοι την απορρύθμιση των δημόσιων θεσμών, έφτασαν να διεκδικούν ακόμη και την ίδια τη συντακτική εξουσία, είχε ως αποτέλεσμα να αναβιώσουν προνεωτερικά θεσμικά πρότυπα και ερμηνευτικές πρακτικές που αποκένωσαν το Σύνταγμα και ρευστοποίησαν τις πηγές του δικαίου. Κοντολογίς, από τη συνταγματική απορρύθμιση, στην οποία είχε οδηγήσει η υπερφιλελεύθερη συνταγματική ερμηνεία, φτάσαμε στον λεγόμενο «νεοφεουδαρχικό συνταγματισμό».

Στις παραπάνω θεσμικές εξελίξεις συνέβαλε σημαντικά η συναίνεση των σοσιαλδημοκρατικών και άλλων αριστερών κομμάτων, τα οποία εγκατέλειψαν τις εναπομείνουσες ταξικές αναφορές τους και συνέκλιναν με τα κόμματα της (κεντρο)δεξιάς έχοντας ως κοινό παρονομαστή την αποδοχή του θατσερικού ΤΙΝΑ (There Is No Alternative). Έτσι, οι αριστερές -όπως και οι παραδοσιακές φιλελεύθερες- δυνάμεις εμφανίζονται, σήμερα, σοβαρά αποδυναμωμένες μπροστά στις συγκρούσεις και τις συνέργειες που αναπτύσσονται διεθνώς μεταξύ νεοφιλελεύθερου αυταρχισμού και ακροδεξιού λαϊκισμού. Στο πλαίσιο αυτό,

αναζητώντας έναν νέο λόγο και μια βιώσιμη πολιτική αντίδραση απέναντι στην ταχύτατη μετάβαση σε στατικές κοινωνικές σχέσεις που παγιώνουν τις ακραίες ανισότητες, η Αριστερά μοιάζει συχνά αμήχανη, άλλοτε ανακυκλώνοντας τα ίδια αναλυτικά εργαλεία και άλλοτε περιοριζόμενη σε ρόλο απολογητή του παραδοσιακού φιλελευθερισμού.

Ο Αλέξανδρος Κεσσόπουλος παρουσιάζει το βιβλίο του Δ. Χριστόπουλου, με τίτλο «Χρόνια Δοκιμασίας» (εκδόσεις Πόλις, 2025), το οποίο αποτελεί μια συλλογή κειμένων που δημοσιεύτηκαν στον τύπο και το διαδίκτυο κατά την τελευταία δεκαετία. Από το ευρύ φάσμα των θεματικών που αναπτύσσονται στο βιβλίο, ο Κεσσόπουλος επιλέγει να εστιάσει σε τέσσερις, οι οποίες βρίσκονται στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης, ιδίως κατά την περίοδο των αλλεπάλληλων κρίσεων. Αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων, η βιβλιοπαρουσίαση φωτίζει την άποψη του συγγραφέα ότι, χωρίς ταξικό πρόσημο και πρόνοια για την κοινωνική δικαιοσύνη, οι ατομικές ελευθερίες μετατρέπονται σε «κουτσό άλογο». Ως προς τον θεσμό του πανεπιστημίου, έμφαση δίνεται στη σύγχρονη τάση συγκέντρωσης ισχύος σε λίγα χέρια, η οποία έχει ως συνέπεια «πρύτανης [ν]α διοικεί, πρύτανης [ν]α λογοδοτεί στον εαυτό του, ως πρόεδρος μιας πολυεθνικής που περιστοιχίζεται από το Διοικητικό Συμβούλιο (το συμβούλιο διοίκησης)». Σχετικά με το κράτος και την αυταρχικοποίησή του, ο Κεσσόπουλος, συμφωνώντας με τον συγγραφέα, επισημαίνει ότι οι θεσμικοί του μετασηματισμοί απορρέουν από την κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου δόγματος στην οικονομία, το οποίο επιτάσσει την υιοθέτηση πολιτικών μονοδρόμων και, συνεπώς, στερεί από τις εκλογικές αναμετρήσεις το ουσιαστικό τους νόημα. Αναφορικά με τη σύγχρονη περιδίνηση της Αριστεράς, ο Κεσσόπουλος ασπάζεται την άποψη του συγγραφέα ότι το νέο δεν μπορεί να βρίσκεται στην ανακύκλωση του παλαιού. Ως εκ τούτου, διερωτάται αν η επιτυχημένη καμπάνια και η εκλογική νίκη του Ζ. Μαμντάνι στον δήμο της Νέας Υόρκης, το περασμένο φθινόπωρο, μπορεί να ανοίξει τον δρόμο «σε μια περίοδο δημοκρατικής ανάτασης και αναζωογόνησης του πολιτικού πλουραλισμού».

Στη μελέτη του, ο Δημήτρης Κιβωτίδης προσεγγίζει τη σχέση ανάμεσα στα κοινωνικά δικαιώματα και τον αγοραίο συνταγματισμό, έχοντας ως αφετηρία ότι ο δεύτερος συνδέεται με τις φιλελεύθερες ατομοκεντρικές παραδοχές στις οποίες είναι θεμελιωμένη η καπιταλιστική κοινωνία. Από την άλλη πλευρά, η κοινωνική πτυχή του συνταγματισμού αποτελεί επείσακτο στοιχείο, καθώς θεσμοθετεί κατακτήσεις των υποτελών κοινωνικών τάξεων, εξ ου και τα κοινωνικά δικαιώματα έχουν ασθενέστερη κανονιστική ισχύ σε σχέση με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Με αυτό το πρίσμα, ο συγγραφέας εξετάζει δύο παραδείγματα που αντλεί από το ελληνικό

Σύνταγμα, τη ρύθμιση της παιδείας και του δικαιώματος απεργίας, για να υποστηρίξει ότι η τάση περιορισμού ακόμη και των συνταγματικά κατοχυρωμένων κοινωνικών δικαιωμάτων καθορίζεται από το ευρύτερο πολιτικο-οικονομικό πλαίσιο. Έτσι, καταλήγει στη διατύπωση της θέσης ότι τα κοινωνικά δικαιώματα μπορούν να πραγματοποιηθούν στην πληρότητά τους μόνο στο πλαίσιο ενός σοσιαλιστικού συνταγματισμού. Όπως γράφει χαρακτηριστικά, «από την σκοπιά του σοσιαλιστικού συνταγματισμού i) τα κοινωνικά δικαιώματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τις σχέσεις παραγωγής και διανομής, και ii) προϋποθέτουν ότι η ικανοποίηση των κοινωνικών αναγκών αποτελεί βασική ρυθμιστική αρχή, όχι μόνο των σχέσεων παραγωγής, αλλά και του γενικότερου νομικοπολιτικού πλαισίου».